

مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در برابر شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی

سیدعلی هنجانی،* صابر نیاورانی،** محمدحسین رضانی قوام‌آبادی*** و
فردین رستمی امانی****

تاریخ پذیرش ۱۳۹۶/۷/۱۵

تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۱۲/۳

رشد روزافزون شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی و مشارکت آنها در مخاصمات مسلحانه داخلی و بین‌المللی موجب شده تا مسائل بسیاری درخصوص آنها مطرح شود. یکی از مهم‌ترین مسائل، تعیین مسئولیت اقدامات تخلف‌آمیز این شرکت‌هاست و اینکه چه دولتی می‌بایست مسئولیت این اقدامات را برعهده گیرد. در این خصوص می‌توان دولت‌ها را به سه بخش تقسیم کرد: دولت‌های استخدام‌کننده این شرکت‌ها، دولت‌های متبوع این شرکت‌ها و دولت‌هایی که این شرکت‌ها در قلمرو آنها به فعالیت مشغول هستند. حال مسئله این است که مسئولیت اقدامات تخلف‌آمیز این شرکت‌ها با کدام دولت است؛ دولت استخدام‌کننده، دولت متبوع یا دولت محل مأموریت این شرکت‌ها. بنابراین جا دارد مسئولیت دولت‌ها روشن و مشخص شود که سهم مسئولیت دولت استخدام‌کننده، دولت متبوع و دولت محل مأموریت این شرکت‌ها در این تخلفات به چه میزان است. این نوشتار بر آن است تا با استناد به موازین و اسناد معتبر بین‌المللی، گامی درخصوص پاسخگویی به این ابهامات بردارد. خوشبختانه در این باره دو سند بین‌المللی ویژه یعنی «پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت» و «سند مونترو» وجود دارد که به‌رغم لازم‌الاجرا نبودنشان، می‌توان در این رهگذر از آنها استفاده جست. **کلیدواژه‌ها: شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی؛ مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها؛ حقوق بشردوستانه؛ حقوق بشر؛ سند مونترو**

- این مقاله برگرفته از رساله دکتری تحت عنوان «نیروهای نظامی خصوصی و حقوق بین‌الملل» است.

* دانشیار دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)؛ Email: a-hanjani@sbu.ac.ir

** استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران؛

Email: s-niavarani@srbiau.ac.ir

Email: h.ramezani@sbu.ac.ir

*** دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی؛

**** دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد واحد علوم و

Email: fardinrostamiamani@yahoo.com

تحقیقات تهران؛

مقدمه

استفاده از نیروهای خصوصی در بخش‌های «غیررزمی»^۱ در مخاصمات مسلحانه همانند خبرنگاری، تدارکات و پشتیبانی دارای سابقه‌ای نسبتاً طولانی است. تا جایی که کنوانسیون دوم ۱۸۹۹ لاهه ناظر بر حقوق و عرف‌های جنگ زمینی در ماده (۱۳)^۲ و کنوانسیون ۱۹۲۹ ژنو ناظر بر حقوق اسرای جنگی در ماده (۸۱)^۳، موادی از مقررات خود را به این نیروها اختصاص داده‌اند. کنوانسیون اخیر تأکید می‌کند در صورتی که نیروهای بخش خصوصی به اسارت دشمن درآیند حکم اسیر جنگی را دارند و باید با آنها همانند اسیران جنگی رفتار شود و حقوق اسرای جنگی برای آنها لحاظ شود به شرط آنکه مجوزهای ذی‌ربط جهت ورود به این گونه مشاغل را از سوی نیروی رسمی داشته باشند که برای آن فعالیت می‌کنند.^۴ اما امروزه نیروهای نظامی خصوصی نقش بسیار مهم‌تری در مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی و داخلی ایفا کرده و می‌توان گفت در کنار ارتش‌های کلاسیک، حکم ارتش‌های جدیدی پیدا کرده‌اند.

هرچند استفاده از نیروهای بخش خصوصی در جنگ‌ها به قرون وسطی بازمی‌گردد (یزدان نجات، ۱۳۹۳) با این وجود اولین نیروی نظامی خصوصی به شکل امروزی را افسر انگلیسی به نام دیوید استیرلینگ در سال ۱۹۴۱ به‌منظور مقابله با نیروهای آلمانی در جنگ جهانی دوم تحت عنوان «نیروی هوایی ویژه»، بنا کرد. وی بعدها در اقدام سازمان‌یافته‌تر در سال ۱۹۶۷ اولین مؤسسه نظامی خصوصی را تحت عنوان «دیده‌بان محافظ بین‌المللی» که مأموریت آن آموزش ارتش امیرنشین‌های حوزه خلیج فارس بود را نیز بنا نهاد. همان‌گونه که گفته شد استفاده از نیروهای خصوصی در نبرد امر جدیدی نیست، بلکه آنچه جدید و بدیع است افزایش کمی و کیفی استفاده از این نیروها در مخاصمات مسلحانه است تا جایی که مطابق گزارشی که کارشناسان نظامی آمریکا جهت ارائه به کنگره تهیه کرده‌اند، این دولت ظرف کمتر از یک دهه بالغ بر ۱۵۰۰۰ نفر از این نیروها را در جنگ‌های عراق و افغانستان به کار گرفته است (Schwartz and Swain, 2011: 6-7). این یک قاعده عمومی

1. Non- combat

2. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/150-110019?OpenDocument> Last seen; 08/04/2016.

3. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/305-430082?OpenDocument> Last seen; 08/04/2016.

4. Ibid.

است که به موجب قواعد حقوق بین‌الملل، دولت‌ها در مقابل اعمال غیرقانونی‌شان دارای مسئولیت بوده و می‌بایست پاسخگویی تخلفات خود باشند. این قاعده عمومی در ماده (۱) مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو منزلت یافته‌اند (نجفی، ۱۳۸۹: ۵۱). حال سؤال این است که مسئولیت اقدامات تخلف‌آمیز نیروهای نظامی خصوصی با کدام دولت است؟ دولت استخدام‌کننده، دولت محل مأموریت یا دولت متبوع این نیروها؟

علاوه بر سایر مقررات بین‌المللی معاهدات حقوق بشردوستانه درباره موضوع مسئولیت دولت، حاوی قوانین خاصی است. از جمله ماده (۲۹) کنوانسیون چهارم ۱۹۴۹ ژنو چنین مقرر می‌دارد: «طرف یک مخاصمه که ممکن است مسئولیت افراد تحت حفاظت خاصی را برعهده داشته باشد، در مقابل اقدامات عوامل اش دارای مسئولیت است، قطع نظر از اینکه چنین عواملی به خودی خود و به طور مستقیم در این خصوص مسئولیت داشته باشند یا نه».^۱ مطابق «کارهای مقدماتی»^۲ کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو، منظور از عوامل عبارت از کارمندان یا مستمری‌بگیران دولت است. البته بایستی این ماده را در کنار متن «پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت»^۳ که به اهتمام «کمیسیون حقوق بین‌الملل» تدوین شده است نهاد و ارزیابی شایسته‌تری از آن به عمل آورد. هرچند «پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت» به شکل کنوانسیون درنیامده است ولی می‌توان آن را به عنوان تمایلی به سمت تبدیل شدن به یک قاعده عرفی و لذا به تعبیر ماده (۳۸) «ب» اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری گواهی از منبع حقوق بودن آن دانست.^۴ در مباحث آتی به استناد این سند که هم‌اکنون در محافل حقوقی و دیوان‌های بین‌المللی دارای اعتبار بالایی است و با آن به‌مثابه یک معاهده بین‌المللی برخورد می‌شود، سعی دارد تا مسئولیت دولت‌های گوناگون در قبال اقدامات شرکت‌ها و نیروهای نظامی و امنیتی روشن شود. با بررسی این سند، متوجه می‌شویم که مواد (۴، ۵ و ۸) آن با

1. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf, Last seen; 08/04/2016.

۲. Truax Preparator: کارهای مقدماتی عبارت‌اند از مذاکراتی که جهت انعقاد معاهده فی‌مابین متعاهدان انجام می‌گیرد و معمولاً صورت مشروح آن مکتوب شده تا جهت تفسیر معاهده به آن رجوع شود.

3. Draft articles on Responsibility of States http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, Last seen; 08/04/2016 Draft articles on Responsibility of States.

4. Article 38, Para 1(b) http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf, Last seen; 08/04/2016.

بحث ما ارتباط مستقیم پیدا می‌کنند. ماده (۴) معطوف است به ارگان‌های دولت، ماده (۵) به اشخاص و واحدهایی که از طرف دولت مأموریتی به آنها تفویض شده مربوط است و ماده (۸) درباره اشخاص و گروه‌هایی است که از جانب دولت دستورات و فرامینی را اجرا می‌کنند. لذا بدین منظور مباحث مربوطه را در سه فصل مجزا مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

۱. قابلیت انتساب اقدامات شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی به دولت در اثر وجود نوعی رابطه بین آنها

هرگاه هر شرکت نظامی یا امنیتی خصوصی به‌طور واضح و روشن از جانب دولتی مشخص مأموریتی خاص یافته باشد و به دنبال انجام این مأموریت مرتکب تخلفی شود بی‌تردید مسئولیت چنین تخلفی برعهده دولت آمر است. اما گاهی وجود چنین رابطه‌ای روشن و واضح نیست و در نتیجه در مورد اینکه مسئولیت تخلفات چنین شرکتی برعهده دولتی خاص باشد ابهام پدید می‌آید. لذا صرف وجود احتمالات غیرمتقن فی مابین چنین گروهی با دولت نمی‌تواند موجب مسئولیت دولت شود.

براساس ماده (۴) سند پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت، اقدامات تخلف‌آمیز همه ارکان و قسمت‌های مختلف یک دولت به منزله اقدامات مستقیم آن دولت تلقی شده و به مسئولیت بین‌المللی چنین دولتی منجر می‌شود. همچنین طبق همین ماده، اقدامات تخلف‌آمیز بخش خصوصی نیز به منزله اقدامات دولت تلقی می‌شود مشروط بر آنکه براساس نظام حقوق داخلی دولت ذی‌ربط، چنین بخشی تحت امر آن دولت عمل کرده باشد. پس برای ایجاد این‌گونه مسئولیت‌ها باید بین دولت در مظان اتهام و گروه متخلف، یک رابطه آمریت و مأموریت متقن و روشن وجود داشته باشد در غیر این صورت نمی‌توان به‌صرف وجود علقه‌ها و رابطه‌های مبهم دولتی را مسئول تخلفات گروه، شرکت و مؤسسه خصوصی دانست. در این خصوص می‌توان دعوی بوسنی علیه صربستان را شاهد مثال آورد؛ پس از تجزیه یوگسلاوی سابق و استقلال دولت بوسنی این دولت در سال ۲۰۰۶ ضمن رجوع به دیوان بین‌المللی دادگستری علیه دولت یوگسلاوی سابق اقدام به طرح دعوی کرد. دولت بوسنی مدعی بود که در سال ۱۹۹۵ مردم این کشور توسط بخش‌های نظامی خصوصی

دولت یوگسلاوی سابق که عملاً در خدمت مقاصد آن دولت بوده‌اند، مورد قتل عام قرار گرفته‌اند لذا هم‌اکنون که دولت صربستان جانشین یوگسلاوی سابق شده است و خلف و جانشین^۱ یوگسلاوی محسوب می‌شود، در قبال اقدامات تخلف‌آمیز آن گروه‌های نظامی خصوصی مسئولیت بین‌المللی پیدا کرده و باید پاسخگوی اعمال آنان باشد. در مورد بخش اول این ادعا یعنی وقوع جرم نسل‌کشی، دیوان پس از بررسی‌های لازم به این نتیجه رسید که مردم بوسنی را دو گروه شبه‌نظامی به نام ارتش خودخوانده صربستان^۲ و گروه عقرب‌ها^۳ قتل‌عام کرده‌اند و جرم نسل‌کشی در آنجا محقق گشته است و معاهده ژنوساید را این گروه‌ها نقض کرده‌اند.

حال لازم بود تا روشن شود که آیا این اقدامات را می‌توان به دولت یوگسلاوی سابق و سپس به دولت صربستان منتسب ساخت و در نتیجه آن دولت را در قبال این اقدامات مسئول دانست یا خیر. جهت انتساب این اقدامات به دولت یوگسلاوی سابق و سپس جانشین آن یعنی صربستان باید رابطه آمریت و مأموریت بین دولت سلف^۴ صربستان یعنی دولت یوگسلاوی سابق و دو نیروی نظامی خصوصی فوق‌الذکر ثابت می‌شد. دیوان در نتیجه‌گیری نهایی اعلام داشت که چون دلیل محکم و متقنی برای اثبات نیافته است که این دو گروه تحت امر دولت یوگسلاوی سابق مرتکب این جنایت شده‌اند، لذا نمی‌تواند رأی به محکومیت و مسئولیت دولت صربستان به‌عنوان خلف و جانشین دولت یوگسلاوی سابق دهد. بنابراین برای روشن شدن قضیه، دیوان به رأی ۱۹۸۶ نیکاراگوا توجه کرده و اعلام می‌کند همان‌طور که به دلیل عدم اثبات وجود رابطه آمریت و مأموریت بین آمریکا و نیروهای نظامی غیردولتی کنترها، نمی‌شد اقدامات تخلف‌آمیز کنترها را به دولت آمریکا منتسب ساخت، در دعوای بوسنی علیه صربستان نیز عدم اثبات همین رابطه موجب می‌شود تا نتواند نسل‌کشی اتفاق افتاده علیه مردم بوسنی را به دولت یوگسلاوی سابق و صربستان فعلی منتسب سازد.

1. Successor

۲. Vojska Republike Srpske (VRS)=Army of Republika Srpska: ارتش جمهوری صرب یک ارتش خودجوش و متشکل از افسران ارتدکس گریخته از ارتش یوگسلاوی سابق بود.

3. Scorpion

4. Predecessor

در ادامه دیوان جمع‌بندی کرد که برای انتساب مسئولیت اقدامات چنین گروه‌هایی به یک دولت، این‌گونه دلایل کافی نبوده بلکه به‌نظر دیوان وابستگی روشن‌تر و قوی‌تری لازم است که در قضیه حاضر چنین وابستگی روشنی وجود نداشته لذا درنهایت دولت خوانده، یعنی دولت یوگسلاوی سابق و صربستان فعلی را مسئول کشتار جمعی مردم بوسنی در سربرینیتسا نمی‌داند.^۱ در نتیجه برای آنکه بتوان دولتی را مسئول اقدامات تخلف‌آمیز یک نیروی نظامی یا امنیتی خصوصی دانست، الزاماً باید رابطه روشن و مشخص آمریت و مأموریت بین نیروی خصوصی و دولت در مظان اتهام را احراز کرد.

۲. قابلیت انتساب اقدامات شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی به‌عنوان عامل دولت

گاهی شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی با انعقاد قراردادهایی خاص با یک دولت، به‌جای آن دولت وارد عمل شده و در واقع به نمایندگی از چنین دولتی دست به اقداماتی می‌زنند. در این‌گونه موارد اعمال و اقدامات چنین شرکت‌هایی به‌مثابه اعمال و اقدامات دولت مزبور تلقی می‌شود و سرانجام هرگونه تخلف ارتكابی از سوی نیروهای چنین شرکتی، به‌منزله تخلف آن دولت بوده و مسئولیت نهایی با آن دولت است. البته بدیهی است شرط اصلی ایجاد چنین مسئولیتی انعقاد قرارداد موصوف است.

ماده (۵) پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت در این مورد چنین مقرر می‌دارد: «عمل یک فرد یا یک شخص حقوقی که براساس ماده (۴) ارگان دولتی محسوب نمی‌شود اما به‌موجب قرارداد خاص اختیار می‌یابد تا قدرت و اقتدارات دولت را اعمال کند، براساس حقوق بین‌الملل به‌مثابه عمل آن دولت است مشروط بر اینکه آن فرد یا آن شخص حقوقی در چارچوب قرارداد و در همان مورد خاص عمل کرده باشد».^۲ البته منظور ماده (۵) اشخاصی است که مشمول ماده (۴) نباشند. اشخاص مدنظر ماده (۴) در واقع اشخاص دولتی هستند درحالی‌که ماده (۵) صرفاً به

۱. جهت مطالعه کامل این رأی نک:

<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13687.pdf>, Last seen; 24/03/2016.

۲. http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, Last seen; 29/03/2016.

اشخاص حقوقی ای می‌پردازد که مستقل از دولت ولی پاسخگو به او باشند. مهم‌ترین خصوصیت این گونه اشخاص از نظر این ماده استقلال آنها از دولت و درعین حال پاسخگو بودن آنها در برابر دولت است و بنابر همین استقلال است که دولت‌ها در کم‌وکیف ایجاد آنها دخالت ندارند.

در تفسیری که کمیسیون حقوق بین‌الملل از پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت انجام داده است، از شرکت‌های امنیتی زندان‌ها و خطوط پرواز و امور قرنطینه مهاجران به‌عنوان مصادیق عام اشخاص حقوقی مدنظر این ماده و از یک مؤسسه کشف و معرفی اموال و املاک ایرانی جهت تأمین خسارات مورد نظر دیوان ایران و آمریکا، به‌عنوان مصداق خاص اسم برده شده است (Michael, 2006: 22). به‌رحال آنچه اهمیت دارد این است که براساس این ماده اگر یک شرکت نظامی یا امنیتی به‌موجب انعقاد قرارداد با یک دولت از جانب آن اقدامی کند که طی آن عمل قواعد بین‌المللی نقض شوند دولت زیان‌دیده^۱ می‌تواند مدعی دولتی شود که شرکت متخلف را به استخدام خود درآورده است و مسئولیت نهایی را متوجه چنین دولتی کند.

۳. قابلیت انتساب اقدامات نیروهای نظامی یا امنیتی خصوصی در اثر

«مسئولیت نیابتی»^۲ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ماده (۸) پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت در این مورد را چنین مقرر می‌دارد: «به‌موجب حقوق بین‌الملل باید عمل و اقدام یک شخص یا گروهی از اشخاص، را عمل و اقدام یک دولت در نظر گرفت اگر آن فرد و گروه از افراد براساس تعلیمات، دستورات و کنترل چنین دولتی عمل کرده باشند».^۳ از این گونه مسئولیت، به «مسئولیت نیابتی» یاد می‌شود که موارد بسیاری براساس این نوع مسئولیت ایجاد شده‌اند. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه بوسنی علیه صربستان این گروه را «ارگان‌های دوفکتو» نام برده و مسئولیت آنها را

1. Injured

2. Vicarious Liability

3. http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

Last seen; 29/03/2016

برعهده دولت دانسته است.^۱ همچنین دیوان در قضیه گروگان‌ها در پاراگراف‌های ۵۶ تا ۷۹ رأی خود اعلام کرد که دانشجویان اشغال‌کننده سفارت آمریکا تحت «آموزه‌ها»^۲ و «تعلیمات»^۳ دولت ایران، اقدام به تسخیر سفارت کرده‌اند و لذا دولت ایران در قبال اعمال تخلف‌آمیز آنان مسئول بوده و باید خسارات لازمه را برعهده گیرد.^۴ بنابراین دولت‌ها باید بدانند چنانچه یک شرکت نظامی یا امنیتی خصوصی تحت آموزه‌ها یا کنترل دولتی عمل کند و در اثر عمل او خسارتی به دولت دیگر وارد آید، مسئولیت نهایی با دولت مورد بحث بوده و او باید متقبل خسارات وارده توسط بخش خصوصی فوق شود.

همچنین کمیسیون حقوق بین‌الملل در بند «۲» تفسیری که از ماده (۸) پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت به عمل آورده است؛ از این قبیل افراد تحت عنوان «یاوران»^۵ یاد کرده و مسئولیت اعمال و اقدامات آنها را برعهده دولت دانسته است.^۶ به‌هرحال وقتی ماده فوق را از نظر می‌گذرانیم در سه حالت اعمال «یاوران» به‌منزله اعمال دولت قلمداد شده است: وقتی «یاوران» تحت «تعلیمات» یا «آموزه‌ها»، «دستورات» و درنهایت تحت «کنترل» دولت عمل کرده باشند.

۴. مسئولیت دولت به‌دلیل اقدامات شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی ناشی از فقدان «توجه ویژه» دولت

در سه مبحث گذشته به مسئولیت مستقیم و غیرمستقیم یا نیابتی دولت پرداختیم و توضیح دادیم که در این موارد مسئولیت دولت به‌دلیل ارتکاب افعال^۷ مسئولیت‌آور است. اعم از اینکه این مسئولیت مستقیم پدید آید یا به‌صورت نیابتی. مسئولیت دولت در این موارد برای

1. <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, Last seen; 29/03/2016.

2. Teachings

3. Instructions

۴. به پاراگراف‌های ۵۶ تا ۷۹ رأی در لینک ذیل مراجعه کنید:

<http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6293.pdf>, Last seen; 29/03/2016.

5. Auxiliaries

۶. پیش‌نویس مواد مسئولیت دولت بند «۲» بخش تفسیر صفحه ۴۷ قابل دسترسی در نشانی زیر:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, Last Seen; 29/03/2016.

7. Due Diligence

8. Commissions

مواضع فعالانه دولت متصور می‌شود. علاوه بر این مواضع، یک حالت دیگر هم داریم و آن وقتی است که دولت به دلیل انفعالش یعنی ترک افعال،^۱ مسئولیت پیدا می‌کند. دولت‌ها بایستی بر قلمرو خود تسلط داشته و مراقبت کنند تا به دلیل عدم اعمال امور حاکمیتی‌شان موازین حقوق بین‌الملل نقض نشود. منظور از این موازین، حقوق بی‌طرفی،^۲ حقوق دیپلماتیک، مقررات ناظر بر محیط زیست و حقوق مربوط به افراد خاص تحت حمایت حقوق بین‌الملل^۳ و بالاخره حقوق بشردوستانه و حقوق بشر است. این مراقبت دولت را «توجه ویژه» می‌نامند که برای اهمیت موضوع و جهت فهم بهتر آن را در حوزه‌های زیر بررسی می‌کنیم.

۱-۴. «توجه ویژه» دولت در رعایت حقوق بی‌طرفی

به‌موجب این اصل دولت‌ها باید مراقبت کنند که در اثر انفعال و بی‌توجهی آنها اصول بی‌طرفی نقض نشود. مصداق بارز این اصل قضیه کشتی آلاباماست که در خلال جنگ‌های داخلی آمریکا (۱۸۷۲) از سوی بخش خصوصی انگلستان و علیه این دولت مورد استفاده قرار گرفت که به دنبال آن بین دو دولت اختلاف حاصل و به داوری محول شد و دیوان داوری رأی بر محکومیت انگلستان مبنی بر پرداخت خسارت به آمریکا داد.^۴ آنچه از این قضیه استنتاج می‌شود این است که دولت باید در حیطه‌های مسئولیتش توجه ویژه داشته باشد و مراقب اقدامات عوامل خود باشد حتی اگر این عوامل به بخش خصوصی مربوط باشند. این رأی بعدها مبنای ماده (۸) کنوانسیون پنجم ۱۹۰۷ لاهه شد.^۵

1. Omissions

2. Neutrality

۳. براساس «کنوانسیون پیشگیری و مجازات جرائم علیه اشخاص تحت حمایت حقوق بین‌الملل» اشخاص تحت حمایت حقوق بین‌الملل عبارت‌اند از: ۱. رؤسای کشورها، نخست‌وزیرها و وزرای خارجه، ۲. نمایندگان هیئت‌های دیپلماتیک دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی. جهت مطالعه این کنوانسیون رجوع کنید به سایت:

<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv4.pdf>, Last seen; 29/03/2016.

۴. جهت رؤیت رأی قضیه آلاباما به سایت ذیل رجوع کنید:

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf, Last seen; 29/03/2016.

۵. متن کنوانسیون پنجم ۱۹۰۷ لاهه:

<file:///C:/Users/user/Downloads/IHL-20-EN.pdf>, Last seen; 29/03/2016.

۲-۴. «توجه ویژه» دولت در رعایت حقوق بشر

از جمله مواردی که دولت‌ها باید به آن توجه ویژه داشته باشند این است که مراقبت کنند در اثر افعال بلکه در اثر انفعال آنان موازین حقوق بشری نقض نشود. این موضوع در تفسیر عمومی شماره ۳۱ کمیته حقوق بشر نیز مورد تأکید قرار گرفته است.^۱ در این مورد حداقل می‌توان به دو قضیه اشاره کرد. یکی قضیه علی عثمان و دیگری قضیه والسکوز رودریگز است. علی عثمان شهروند انگلیسی بود که در سال ۱۹۸۷ معلم پسرش او را به قتل رساند. شکات (پس از طی مراحل دادرسی در محاکم انگلستان)، مدعی بودند دولت انگلستان حقوق آنها را احقاق نکرده است زیرا این دولت مطابق ماده (۲) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر وظیفه حفظ جان اتباعش را داشته و چون در این خصوص «توجه ویژه» اعمال نکرده و کوتاهی کرده، مقصر و مسئول است. بنابر همین دلیل آنها به دادگاه اروپایی حقوق بشر مراجعه و این دادگاه سرانجام نظر آنها را پذیرفت.^۲

قضیه دوم به والسکوز رودریگز علیه دولت هندوراس مربوط است که وی نیز در اقدامی مشابه در شکایت از دولت هندوراس به دیوان آمریکایی حقوق بشر رجوع کرد.^۳ این دیوان نیز همانند قضیه علی عثمان، دولت هندوراس را به علت عدم «توجه ویژه» محکوم کرد. در این قضایا هر دو دیوان ضمن تأیید نظر خواهان‌ها تأکید کردند که دولت‌های خواننده باید بر حیطة قلمرو خود تسلط و نسبت به آنچه که اتفاق افتاده «توجه ویژه» می‌داشتند و سرانجام به دلیل این گونه انفعالات در قبال آنچه که در حیطة قلمروشان رخ داده است مسئولیت دارند.

۳-۴. «توجه ویژه» و رعایت حقوق بشر در دوستانه

وظیفه عام دولت‌ها نسبت به موضوع «توجه ویژه» جهت رعایت حقوق بشر در دوستانه ناشی از ماده (۱) مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو است. براساس این ماده دولت‌ها موظف‌اند اولاً خودشان مفاد کنوانسیون‌ها را رعایت کنند و ثانیاً سایر دولت‌ها را به رعایت

۱. در این مورد رجوع شود به تفسیر شماره ۳۱ مورخه ۲۶ مه ۲۰۰۴ کمیته حقوق بشر قابل دسترسی در سایت زیر:

<http://www.unhcr.org/4963237716.pdf>, Last seen; 01/04/2016.

۲. <file:///C:/Users/user/Downloads/001-58257.pdf>.

۳. جهت مطالعه قضیه والسکوز رودریگز علیه هندوراس به سایت زیر رجوع کنید:

http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf, Last seen; 01/04/2016

این حقوق تشویق کنند.^۱ این تعهد دوجانبه را دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی نیکاراگوا^۲ و در نظر مشورتی مربوط به ساخت دیوار حائل در فلسطین اشغالی^۳ نیز تأکید کرد. این تعهدی عام است؛ یعنی شامل همه نیروهای تحت امر یک دولت می‌شود. دولت‌ها در این خصوص نه تنها به‌طور مستقیم و غیرمستقیم یا نیابتی بلکه به‌دلیل انفعال و ترک فعل‌شان نیز مسئولیت دارند.

سند مونترو نیز مؤید این نکته است. این سند در بخش «۱» درخصوص تعهدات کشورها درخصوص رعایت قواعد و موازین حقوق بشردوستانه توسط شرکت‌های نظامی و یا امنیتی خصوصی و نیروهای آنها، کشورها را به چهار دسته تقسیم کرده است: ۱. کشورهای استخدام‌کننده این شرکت‌ها، ۲. کشورهای محل مأموریت این شرکت‌ها، ۳. کشورهای متبوع این شرکت‌ها و ۴. سایر کشورهای باقی‌مانده.

براساس سند مونترو همه این کشورها موظف‌اند مقررات حقوق بشردوستانه را در قالب کتابچه‌هایی منتشر و در بین شرکت‌های نظامی، امنیتی و نیروهای آنها توزیع کنند و آنها را بر این تعهدات و محترم شمردن آنها، آگاه سازند.^۴ براساس این سند، کشورهای به‌کارگیرنده شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی، کشورهایی که چنین شرکت‌هایی در قلمرو آنها به کار گرفته می‌شوند و همچنین کشورهای متبوع این گونه شرکت‌ها موظف‌اند نه تنها این شرکت‌ها و پرسنل آنها را از احترام به موازین حقوق بشردوستانه آگاه سازند بلکه براساس سند مونترو آنها موظف به مجازات متخلفان و ناقضان حقوق بشردوستانه نیز می‌باشند. در این مورد این سند در بند «۱۸» از بخش «۱» چنین مقرر می‌دارد: «همه سایر کشورها نسبت به محترم شمردن قواعد حقوق بشردوستانه تعهد دارند. آنها دارای این تعهدند که از تشویق یا همکاری با یک طرف مخاصمه جهت نقض مقررات حقوق بشردوستانه، خودداری کنند».

1. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>, Last seen; 01/04/2016.

۲. به پاراگراف ۲۲۰ رأی نیکاراگوا رجوع شود:

<http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>, Last seen; 22/04/2016.

۳. به پاراگراف ۱۵۸ نظر مشورتی دیوان درخصوص دیوار حائل رجوع شود:

<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?pr=71&code=mwp&p1=3&p2=4&p3=6>, Last seen; 22/04/2017.

۴. به بخش «۱» بند «۹الف» و بند «۱۴الف» سند مونترو در سایت زیر رجوع شود:

https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf, Last seen; 22/04/2017.

۵. «توجه ویژه» و تعهدات دولتها

وقتی می‌توان گفت دولتی نسبت به آنچه که در قلمروش «توجه ویژه» دارد که تعهداتی را متقبل شده و در اجرای آنها اهتمام ورزد. این تعهدات عبارت‌اند از:

۵-۱. ایجاد نظام اداری کارآمد جهت اجرای تعهدات بین‌المللی

چنانکه دیوان آمریکایی حقوق بشر در قضیه والسکوز رودریگز، ضمن دعوت از کشورها بر انجام این‌گونه اقدامات، تأکید کرد طرف‌های کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر موظف‌اند «دستگاه دولت و به‌طور کلی سایر دستگاه‌هایی که قدرت عمومی توسط آنها اعمال می‌شود را چنان سازماندهی کنند که بهره‌مندی از حقوق بشر به سهولت میسر شود. در نتیجه این تعهد، دولت‌ها باید هرگونه نقضی نسبت به حقوق شناخته شده توسط این کنوانسیون را منع و در صورت وقوع، متخلف را مجازات کنند».^۱ انجام چنین اقداماتی اولین قدم جهت توجه ویژه محسوب می‌شود. با توجه به گسترش روزافزون نیروهای نظامی خصوصی انجام این اقدامات محسوس‌تر و ضروری‌تر به نظر می‌رسد.

۵-۲. تعهد دولتها به مداخله در هنگام احتمال نقض حقوق بشر و حقوق

بشر دوستانه

براین اساس، هرگاه احتمال نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه وجود داشته باشد دولتها باید وارد عمل شوند. در این مورد رویه قضایی بین‌المللی به اندازه کافی واضح و گویاست. از جمله می‌توان به تأکید دیوان بین‌المللی دادگستری بر وظیفه دولت ایران جهت جلوگیری از تسخیر سفارت آمریکا اشاره کرد.^۲ همچنین دیوان آلاباما، در خلال رسیدگی، استدلال

۱. پاراگراف ۱۶۶ رأی دیوان آمریکایی حقوق بشر در دعوی والسکوز رودریگز علیه هندوراس، قابل دسترسی در سایت ذیل:

http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_07_ing.pdf, Last seen; 01/04/2017.

۲. در پاراگراف ۶۸ آمده است:

68. The Court is therefore led inevitably to conclude ... Iranian authorities (a) were fully aware of their obligations under the conventions in force to take appropriate steps to protect the premises of the United States Embassy and its diplomatic and consular staff from any attack and from any infringement; (b) were fully aware, as a result of the appeals for→

آمریکا مبنی بر فقدان قوانین ذی‌ربط را نپذیرفت و تأکید کرد دولت مزبور می‌بایست قوانین ذی‌ربط را در قلمرو خود وضع می‌کرد و تمسک به چنین توجیهاتی نمی‌تواند دولت آمریکا را از مسئولیت‌های بین‌المللی‌اش معاف سازد. یا برعکس وقتی دولت گواتمالا اعضای یک شرکت امنیتی را به دلیل تخلفات حقوق بشری مورد مجازات قرار داد این اقدام مورد تأیید و تقدیر کمیسیون آمریکایی حقوق بشر قرار گرفت.^۱

از این رو تعهدات دولت‌ها دارای ابعاد متنوعی است. به‌عنوان مثال پس از بی‌کیفر ماندن^۲ تعدادی از زندانبانان زندان‌های گوانتانامو، ابوغریب و افغانستان که از اعضای یک شرکت نظامی و امنیتی خصوصی بودند کمیته حقوق بشر سازمان ملل طی گزارشی در این خصوص موضع‌گیری کرد^۳ و خواستار رسیدگی کیفری نسبت به آنها و مجازات متخلفان شد.

۳-۵. تعهد دولت‌ها به هنگام تفویض اختیارات به نیروهای نظامی خصوصی مبنی بر رعایت حقوق افراد

این امری منطقی و بدیهی است که اگر دولت‌ها بخواهند جهت رفع نیازهای خود به‌جای استفاده از نیروهای رسمی از پرسنل شرکت‌های نظامی یا امنیتی استفاده کنند این امر نباید به قیمت تضییع حقوق اشخاص تمام شود بلکه دولت‌ها به هر شکل و وسیله‌ای که شده، باید ترتیبی اتخاذ کنند که حقوق اشخاص محترم شمرده شود. به‌عنوان مثال کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد در گزارش سالانه خود در سال ۲۰۰۶ خطاب به دولت آمریکا از این دولت خواست تا در دستورالعمل‌هایی که خطاب به ارتش این کشور صادر می‌شود، توجه کند تا مفاد ماده (۷) میثاق بین‌المللی سیاسی و مدنی حقوق بشر همان‌طوری که

←help made by the United States Embassy, of the urgent need for action on their part; (c) had the means at their disposal to perform their obligations; (d) completely failed to comply with these obligations.

جهت مطالعه کامل رأی به سایت زیر رجوع کنید.

<http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6291.pdf>, Last seen; 02/04/2017.

1. Inter-American Commission of Human Rights, Report on Guatemala, 1996 para.54.

2. Impunity

3. Concluding Observations of the Human Rights Committee on the Second and Third U.S. Reports to the Committee (2006).

این گزارش در سایت زیر قابل دسترسی است:

<https://www1.umn.edu/humanrts/usdocs/hruscomments2.html>, Last seen; 02/04/201.

نیروهای رسمی ارتش باید احترام بگذارند، شرکت‌های نظامی و امنیتی و نیروهای وابسته به آنها نیز به همان صورت این ماده را محترم شمارند.^۱ وقتی متن گزارش کمیته مطالعه می‌شود این تأکید بهتر و بیشتر ملاحظه می‌شود.^۲ در واقع دولت‌ها متعهد و ملزم‌اند به هنگام تفویض اختیارات خود به شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی، تمام موازین حقوق بشر و حقوق بشردوستانه را رعایت کنند و تضمین دهند که شرکت یا واحد یا شخصی که اختیارات دولتی به او تفویض شده است تمام آن موازین را رعایت کند در غیر این صورت؛ آنکه مسئولیت بین‌المللی دارد و باید پاسخگو باشد، دولت مربوطه است^۳ (Cottier, 2006: 22-27).

۴-۵. اولویت انعقاد قرارداد با نیروهای نظامی خصوصی که حقوق بشر و حقوق بشردوستانه را رعایت می‌کنند^۴

انعقاد قرارداد با شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی از لحاظ رعایت یا عدم رعایت حقوق بشر و حقوق بشردوستانه توسط پرسنل آنها دارای حساسیت خاصی است. دولت‌ها در هنگام استخدام این گونه شرکت‌ها باید به سابقه آنها توجه کرده و طبعاً از انعقاد قرارداد با شرکت‌هایی که سابقه نقض قواعد بین‌المللی را در پرونده خود دارند خودداری کنند. اگر دولت‌ها به این امر اهتمام ورزند این خود باعث ترویج احترام به قواعد مزبور است و

۱. این ماده چنین مقرر می‌دارد: «هیچ کس نبایستی مورد شکنجه یا مورد رفتارها و مجازات‌های بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرکننده قرار گیرد. به‌ویژه هیچ کس بدون رضایتش نباید مورد آزمایشات پزشکی و علمی قرار گیرد». جهت دسترسی به متن کامل میثاق به سایت زیر مراجعه کنید:

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>,
Last seen; 03/04/2016.

۲. برای مطالعه این گزارش با عنوان:

Concluding Observations of the Human Rights Committee on the Second and Third U.S. Reports to the Committee (2006).

به سایت زیر رجوع شود:

<https://www1.umn.edu/humanrts/usdocs/hruscomments2.html>, Last seen; 02/04/2017.

۳. قابل دسترسی در سایت:

https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_863_cottier.pdf, Last seen; 03/04/2016.

۴. سند موثرو، بخش ۲ قسمت س الف قابل دسترسی در سایت زیر:

https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf, Last seen; 04/04/2017.

برعکس اگر دولت‌ها به این گونه سوابق و این خصلت قانون‌مداری شرکت‌ها توجه نکنند، این بی‌توجهی دولت‌ها می‌تواند موجب فراهم‌سازی زمینه برای نقض مقررات بین‌المللی شود. پیرو همین دیدگاه است که کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد در گزارش سالانه خود ضمن اعتراض به اقدامات نیروهای نظامی رسمی و امنیتی آمریکا در زندان‌های عراق، افغانستان و گوانتانامو که در آنها بسیاری از موازین حقوق بشر نقض شده بود^۱ از آمریکا خواست تا در زمینه رعایت حقوق بشر آموزش‌های لازم و کافی را به نیروهای آن کشور به‌خصوص نیروهای وابسته به شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی ارائه دهد.^۲ این نکته‌ای است که دقیقاً مورد توجه سند مونتر و قرار گرفته است.

۵-۵. اطمینان دولت‌ها نسبت به داشتن شناخت کافی نیروهای نظامی خصوصی، از موازین حقوق بشر و حقوق بشردوستانه

اطمینان دولت‌ها نسبت به رعایت حقوق بشر و حقوق بشردوستانه توسط شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی امری الزامی است. دولت‌های استخدام‌کننده این شرکت‌ها باید اطمینان حاصل کنند که قواعد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه به نیروهایشان آموزش داده شده و آنها این قواعد را محترم خواهند شمرد. دولت‌ها قبل از استخدام چنین شرکت‌هایی باید مطمئن باشند که پرسنل آن شرکت‌ها نسبت به موازین حقوق بشر و حقوق بشردوستانه شناخت کافی پیدا کرده‌اند، آنها باید این مقررات را بدانند و اگر آنها را نقض کردند چه مجازات‌هایی در انتظارشان خواهد بود. این امر نیز گام مهمی جهت پیشگیری از نقض قواعد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه محسوب می‌شود. بنابر چنین اهمیتی است که اگر دولتی در این رهگذر کوتاهی کند، می‌توان ادعا کرد که چنین دولتی به‌صورت مصداقی در بحث «توجه ویژه» کوتاهی و قصور کرده است. تصریح این نکته خالی از لطف نیست

۱. در این گزارش به اقدامات غیرقانونی نیروهای آمریکایی همانند قتل، شکنجه و رفتارهای غیرانسانی اشاره و تأکید شده بود که این اقدامات ناقض مقررات میثاق حقوق سیاسی و مدنی به‌خصوص مواد (۷ و ۱۰) آن است.

۲. به گزارش سال ۲۰۰۶ این کمیته درخصوص دولت آمریکا به پاراگراف ۱۴ آن که در سایت زیر قابل دسترسی است رجوع کنید:

که منابع موازین حقوق بشردوستانه عبارت‌اند از کنوانسیون‌های لاهه، کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو، پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ و قواعد عرفی بین‌المللی. در این میان لازم به ذکر است که دولت‌ها متعهد شده‌اند که علاوه بر نظامیان، در تعلیم و آموزش این قواعد به جمعیت غیرنظامی نیز همت لازم را معمول دارند.^۱ براساس این قواعد هر شخصی اعم از نظامی و غیرنظامی اگر قرار باشد وارد حیطه امور جنگی و نبرد شود باید اشراف کامل بر قواعد حقوق بشردوستانه داشته باشد. حال از آنجا که معمولاً شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی پرسنل خود را از میان افرادی انتخاب می‌کنند که قبلاً سابقه نظامی یا امنیتی داشته‌اند، این خصیصه نباید موجب شود که دولت استخدام‌کننده خود را از آموزش قواعد حقوق بشردوستانه بی‌نیاز ببیند.^۲ (Sandoz, Swinarski and Zimmermann, 1987). سند مونترو نیز بر این نکته تأکید می‌کند که دولت استخدام‌کننده شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی باید بر این امر اطمینان داشته باشد که این شرکت‌ها و پرسنل آنها بر تعهدات ناشی از حقوق بشردوستانه آگاه بوده و برای اشراف آنها، آموزش‌های لازم را دیده باشند.^۳ پس ملاحظه می‌شود این گونه آموزش‌ها می‌توانند نقش مفید و مهمی در پیشگیری از نقض حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق بشر داشته باشند.

۵-۶. پرهیز دولت‌ها از استخدام نیروهای نظامی خصوصی با سوابق سوء
این امر که فرماندهان در مقابل اعمال غیرقانونی زیردستانشان مسئولیت دارند امری بدیهی

۱. رجوع شود به مواد (۴۷) کنوانسیون اول، (۴۸) کنوانسیون دوم، (۱۲۷) کنوانسیون سوم، (۱۴۴) کنوانسیون چهارم، ۸۳ پروتکل اول، ۱۹ پروتکل و حقوق عرفی مقررات متنوع.

۲. رجوع شود به تفسیر پروتکل‌های الحاقی توسط نویسندگان در سایت:

http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/Commentary_GC_Protocols.pdf, Last seen; 04/04/2016.

۳. به سند مونترو بخش یک نکته ۳ الف به شرح ذیل رجوع شود:

Contracting States have an Obligation, within their Power, to Ensure Respect for International Humanitarian Law by PMSCs they Contract, in Particular to: a) Ensure that PMSCs that they Contract and their Personnel are Aware of their Obligations and Trained Accordingly.

متن کامل سند مونترو در سایت زیر قابل دسترسی است:

https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf, Last seen; 04/04/2017.

و منطقی است. مخصوصاً پس از قضایای «هاشیمیتو»^۱ و «مدینا»^۲، مسئولیت فرماندهان مسجل‌تر شد. براساس این رویه‌ها، دولت‌ها باید از به‌کارگیری افرادی که ممکن است به‌راحتی مقررات را نقض کنند خودداری کنند. در این مورد دیوان بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق نیز در قضیه «سلبی چی» بر حساسیت این امر تأکید کرد. «سلبی چی» بازداشتگاهی بود که نیروهای صرب در آن مرتکب اقداماتی شده بودند که نقض فاحش قواعد حقوق بشر دوستانه محسوب می‌شد و به همین اتهام چند نفر از مقامات زندان از جمله «موچیچ» مورد محاکمه قرار گرفتند. موضوعی که از این قضیه مورد استفاده قرار می‌گیرد این است که فرماندهان در قبال اقدامات افراد زیردست خود مسئولیت دارند. موچیچ که مسئولیت فرماندهی زندان را برعهده داشت به اتهام اینکه نیروهای زیردست وی مرتکب جنایات شده بودند مورد محاکمه قرار گرفت و محکوم شد. نکته این قضیه نیز دقیقاً همین‌جاست که ثابت می‌کند مسئولان (در هر سمتی که باشند) باید نیروهایی را به کار گمارند که آگاه و مشرف بر تعهداتشان باشند در غیر این صورت هم موجبات مسئولیت خود و هم فرمانده را فراهم می‌کنند.^۳

نکته‌ای که از اصل مسئولیت فرماندهان در قبال اعمال نیروهای زیردستشان درخصوص توجه دولت‌ها در استخدام نیروهای نظامی و امنیتی خصوصی استفاده می‌شود این است که دولت‌ها باید توجه داشته باشند هرگونه اقدام خلاف حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه چنین نیروهایی، موجب مسئولیت دولت می‌شود. از این‌رو دولت استخدام‌کننده باید با سعی و دقت از شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی و افراد خوشنام و متعهد استفاده کند و توجه داشته باشد که شرکت‌ها و افراد دارای سوءسابقه، مورد استفاده قرار نگیرند زیرا بدیهی است احتمال اینکه چنین افرادی قواعد بین‌المللی را راحت‌تر نقض کنند بسیار بالاست. حال به‌عنوان مثال به قضیه میدان نیصور در بغداد می‌پردازیم. نیروهای

۱. هاشیمیتو از فرماندهان ژاپنی بود که به‌دلیل اقدامات زیردستانش که در فیلیپین مرتکب جنایات جنگی شده بودند، محاکمه شد.

۲. مدینا نیز از فرماندهان آمریکایی در جنگ ویتنام بود که به‌دلیل اعمال غیرقانونی سربازانش مورد محاکمه قرار گرفت.

۳. خلاصه قضیه «سلبی چی» که موچیچ از متهمان آن به‌شمار می‌رود در نشانی ذیل موجود است:

شرکت بلک واتر^۱ در نوامبر ۲۰۰۷ در درگیری میدان نیصور عراق بی محابا ۲۰ غیر نظامی را به رگبار بستند و آنها را کشتند (Abrisketa, 2007: 5-6).^۲ به دنبال این موضوع شرکت فوق بیشتر زیر ذره بین قرار گرفت و پس از تحقیقات لازم معلوم شد بخشی از نیروهای این شرکت و از جمله افراد متخلف میدان نیصور، از نیروهای نظامی ای هستند که قبلاً برای رژیم پینوشه در شیلی خدمت می کرده اند و در نقض مقررات بین المللی به آن رژیم یاری داده اند. ملاحظه می شود که اگر در استخدام این افراد به پیشینه آنان توجه می شد و به چنین سوء سابقه ها بها داده می شد، شاهد چنین نقض فاحش و بی محابایی نسبت به مقررات بین المللی نبودیم.

۷-۵. وظیفه دولت های استخدام کننده نیروهای نظامی یا امنیتی خصوصی در جلوگیری از تداوم نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه از سوی آنها

خوشبختانه دولت ها می توانند با استخدام نیروهای نظامی یا امنیتی خصوصی در جهت جلوگیری از تداوم نقض حقوق بشر و بشر دوستانه در این خصوص بهره مند شوند. به این ترتیب که اگر شرکت های نظامی و امنیتی خصوصی در نقض این قواعد بی توجه بوده و مبادرت به نقض آنها کنند، دولت ها استخدام چنین شرکت ها و افرادی را موکول به توقف نقض قواعد حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه کنند. اگر دولت ها چنین رویه ای را در پیش گیرند این رویه و مکانیسم هم در پیشگیری از نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه و هم در خاتمه دادن به چنین نقض هایی می تواند مؤثر باشد.

۸-۵. وظیفه دولت های استخدام کننده ایجاد سیستم نظارتی برای نظارت بر حسن اجرای قراردادها

همان طور که پیش تر گفته شد، استخدام شرکت ها و افراد نظامی و امنیتی بخش خصوصی

۱. شرکت بلک واتر از جمله شرکت های معروف نظامی و امنیتی بوده که در سال ۱۹۹۷ اریک پرنس که از افسران نیروی دریایی آمریکا بود آن را تأسیس کرد و در سال ۲۰۱۱ به آکادمیا تغییر نام داد. جهت اطلاعات بیشتر به وب سایت این شرکت مراجعه کنید: www.academi.com.

۲. قابل دسترسی در نشانی زیر:

از سوی دولت‌ها و سپردن امور نظامی و امنیتی به آنها، تأثیری در مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها نداشته و از مسئولیت آنان نمی‌کاهد و دولت‌ها نمی‌توانند چنین مسئولیتی را بر دوش شرکت‌های تحت استخدام بگذرانند. لذا دولت‌ها باید سعی کنند چنین شرکت یا شخصی مادامی که در استخدام است، قواعد بین‌المللی را نقض نکند. بدین منظور راهکاری پیش‌بینی شده است مبنی بر اینکه دولت استخدام‌کننده، می‌تواند نیروی معتمد رسمی خود را مأمور نظارت بر امور شرکت خصوصی کند. لورا دیکنسن به‌عنوان یکی از صاحب‌نظران (این رشته) ضمن تأکید این موضوع، یادآوری می‌کند که افراد در نظر گرفته شده باید به تعداد کافی بوده و همچنین به‌اندازه کافی در امور نظارتی کار آزموده باشند (Dickinson, 2003: 6).^۱ سند مونتر و نیز ضمن تأیید و تأکید بر این سیستم یادآوری می‌کند که هیئت نظارتی باید در صحنه‌های اصلی حضور داشته باشد و نظارت از راه دور و با هزاران کیلومتر فاصله نمی‌تواند مثرتر باشد.^۲ همان‌طور که ملاحظه می‌شود دولت‌ها در این زمینه نیز می‌توانند مکانیسم مناسب و کارآمد داشته باشند و با استفاده از آن در پاسداری از حقوق بشر دوستانه و حقوق بشر مفید باشند.

۹-۵. تصریح مجازات هرگونه نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه در قراردادهای کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو در موارد مختلفی بر این نکته تأکید کرده‌اند که متعهدان مکلف‌اند تا اولاً مقررات این کنوانسیون‌ها را محترم شمرده و ثانیاً نسبت به مجازات ناقضان آنها همت گمارند.^۳ این تعهد و تکلیف باعث می‌شود تا دولت‌ها در استخدام افراد و شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی دقت بیشتری به‌عمل آورده و سیستم‌های قضایی و کیفری مناسبی را در این خصوص تدارک ببینند. قراردادهای فی‌مابین باید متضمن نکات متعددی باشد به‌عنوان مثال در امور نظارتی باید مکانیسم کارآمدی

۱. قابل دسترسی در سایت زیر:

https://lapa.princeton.edu/conferences/military07/restricted/dickinson2_military07.pdf, Last seen; 05/04/2016.

۲. رجوع شود به سند مونتر و، بخش دوم بند «۲۱ الف» ص ۲۱، موجود در نشانی زیر:

https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf, Last seen; 05/04/2016.

۳. به ماده (۱) مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه و مواد (۴۹) کنوانسیون اول، (۵۰) کنوانسیون دوم، (۱۲۹) کنوانسیون سوم و (۱۴۶) کنوانسیون چهارم رجوع شود.

وجود داشته باشد. سیستمی که هم شامل بخش اطلاع‌رسانی از نقض قواعد بین‌المللی و هم شامل پیش‌بینی یک سیستم قضایی برای به کیفر رساندن مجرمین باشد. در بعضی ادارات و سازمان‌های برخی کشورها یک سیستم نظارتی وجود دارد مبنی بر اینکه فردی مسئول شود و اعلام تخلفات همکارانش است که به او «سوت‌زن»^۱ می‌گویند (Ibid.: 10). به اعتقاد بعضی نویسندگان در نظر گرفتن افرادی در سمت «سوت‌زن»، لازمه سیستم نظارتی قراردادهای نظامی یا امنیتی بین دولت‌ها و شرکت‌های خصوصی است. اما از آنجا که بیم این می‌رود که افراد «سوت‌زن» مورد بغض و انتقام قرار گرفته و اخراج شوند، قراردادهای مزبور باید متضمن این شرط باشد که «سوت‌زن»ها در امان باشند. چنین شروط نظارتی می‌تواند توأم با تضمین‌های مالی نیز باشد؛ یعنی اگر شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی موازین حقوق بشری و بشردوستانه را نقض کردند، باید جرائم مالی خاصی را متقبل شوند. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود خود این قراردادهای می‌تواند به مانعی جهت جلوگیری از نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه تبدیل شوند.

۱۰-۵. تعهدات دولت‌های محل مأموریت شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی و احترام به حقوق بشر و حقوق بشردوستانه

دولت‌هایی که شرکت‌ها و نیروهای نظامی یا امنیتی خصوصی در قلمرو آن به فعالیت می‌پردازند نیز می‌توانند با ابزارهای گوناگون و به‌انحاء مختلف چنین شرکت‌ها و افرادی را به حفظ و حراست از حقوق بشر و حقوق بشردوستانه وادار کنند. این ابزارها بیشتر حول محور قراردادهای فی‌مابین و از طرفی اعمال قوانین ملی خودشان می‌چرخد؛ یعنی دولت محل مأموریت همانند دولت استخدام‌کننده ضمن اینکه می‌تواند با چنین شرکت‌هایی قرارداد همکاری ببندد و طی این‌گونه قراردادها آنها را ملزم به رعایت قواعد بین‌المللی کند، از طرفی دیگر می‌تواند با اعمال قوانین و صلاحیت‌های قضایی ملی خود، مانع از نقض قواعد بین‌المللی توسط شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی شود. با توجه به اقتدار حاکمیتی که هر دولتی بر قلمرو خود دارد، دولت پذیرنده این‌گونه شرکت‌ها می‌تواند

شرط پذیرش آنها را، در به ثبت رسیدنشان براساس قوانین خودش اعلام کرده و از چنین شرکت‌هایی بخواهد تا براساس قوانینشان و در کشور خود به ثبت برسند. طبعاً در این صورت آنها بهتر قابل کنترل بوده و لذا این سازوکار را می‌توان به‌عنوان فرصتی جهت احترام به حقوق بشر و حقوق بشردوستانه تلقی کرد و از آن به‌عنوان ابزاری برای پیشگیری از نقض آن قواعد یاد کرد.

در این مورد خوب است به بررسی کشور پاناما پردازیم. با توجه به کثرت شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی در پاناما و بیم نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه توسط آنها و به‌خصوص برای پیشگیری از نقض مقررات کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، کمیسیون آمریکایی حقوق بشر از این دولت می‌خواهد تا در این مورد اقدامات لازم از جمله هدایت آن شرکت‌ها در جهت به ثبت رسیدنشان را به عمل آورد. بهترین مکانیسم در این خصوص ملتزم و متعهد کردن آنها به موجب قراردادهای شروع به فعالیت در کشور محل مأموریت است. اگر دولت محل مأموریت، این مکانیسم را در پیش گیرد آنگاه می‌توان چنین نیروهایی را عملاً متعهد به رعایت قواعد فوق کرد. برای اینکه این اهداف حاصل شود دولت پذیرنده باید شرط کند که نیروهایی به قلمروش گسیل داده شوند که قبل از هر چیز عالم به حقوق بشر و حقوق بشردوستانه باشند و آنگاه به‌موجب چنین قراردادهایی از آنها بخواهد تا قواعد بین‌المللی مزبور را رعایت کنند. به دیگر سخن تعهد را باید از اهلش گرفت؛ زیرا اخذ تعهد از نظامیانی که موضوع تعهد را خوب شناسند امری بی‌نتیجه و بی‌حاصل خواهد بود. حقوق‌دانان مکانیسم مناسبی را در این خصوص در نظر گرفته‌اند و آن اخذ تضمین‌های مالی از شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی است مبنی بر اینکه در صورتی که نیروهای آنها تعهدات بین‌المللی را نقض کردند، از محل تضمین‌های اخذ شده ملزم به پرداخت خسارت شوند و این سازوکاری بود که بعدها دقیقاً در عراق مورد اجرا گذاشته شد.^۱

1. Coalition Provisional Authority Memorandum Number 17, Registration Requirements for Private Security Companies (PSC), Section 3.

قابل دسترسی در سایت زیر:

http://www.trade.gov/static/iraq_memo17.pdf, Last seen; 05/04/2016.

۱۱-۵. تعهدات دولت‌های متبوع شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی و احترام به حقوق بشر و حقوق بشردوستانه

دولت‌های متبوع شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی همانند دولت‌های استخدام‌کننده و نیز همانند دولت‌های محل فعالیت چنین شرکت‌هایی می‌توانند در جهت ملتزم ساختن آنها به رعایت موازین حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، گام‌های مؤثری را بردارند. همان‌طور که پیش‌تر نیز متذکر شدیم همه متعاهدان کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو این تعهد را پذیرفته‌اند که احترام به مفاد کنوانسیون‌ها را مورد اهتمام خاص قرار دهند (هم خود به آنها احترام بگذارند و هم دیگران را وادار به احترام کنند). بنابر بُعد دوم این تعهد (واداشتن دیگران مبنی بر احترام به مفاد کنوانسیون‌های فوق)، دولت‌ها بهترین فرصت را دارند تا به شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی اعلام کنند که شرط لازم برای تحت تابعیت قرار دادن این گونه شرکت‌ها عبارت است از اینکه آنها تعهد کنند که در قبال رعایت حقوق بشردوستانه متعهدند و به این مقررات احترام لازم را می‌گذارند. همچنین دولت‌های متبوع شرکت‌ها می‌توانند به هنگام قبول و اعطای تابعیت به این گونه شرکت‌ها با آنها شرط کنند که در صورت نقض قواعد حقوق بشر یا حقوق بشردوستانه و عدم احترام لازم، آنها تابعیت خود را پس گرفته یا حداقل آن را به حالت تعلیق درخواهند آورد.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

استقبال روزافزون دولت‌ها در استفاده از شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی را می‌توان یکی از چالش‌های مهم حقوق بین‌الملل معاصر به‌شمار آورد؛ زیرا به‌رغم رشد کمی و کیفی این شرکت‌ها، ممکن است اقدامات تخلف‌آمیز آنها بی‌کیفر بماند. امروزه این شرکت‌ها در زمینه‌های مختلفی مورد استفاده ارتش‌ها یا نیروهای امنیتی قرار می‌گیرند. البته لازم به ذکر است به‌صرف اینکه چنین بازیگرانی خصوصی هستند و دستمزد دریافت می‌کنند نمی‌توان آنها را مزدور تلقی کرد؛ زیرا مزدوری امری سری و غیرقانونی تلقی می‌شود و در نتیجه اصولاً امری منفور به‌شمار می‌رود؛ حال آنکه این شرکت‌ها کاملاً علنی و قانونی محسوب می‌شوند. اما با این وجود ممکن است این شرکت‌ها مرتکب اعمال

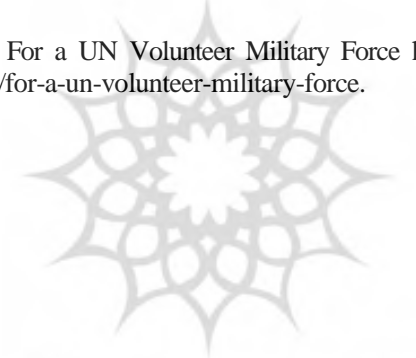
غیرقانونی شده و در اثر چنین فعالیت‌هایی، مقررات حقوق بین‌الملل نقض شود. حال مسئله مهمی که در این باره وجود دارد این است که چه کسی باید پاسخگوی تخلفات این شرکت‌ها باشند. از طرفی استفاده روزافزون از این شرکت‌ها، احتمال وقوع جرائم و تخلفات بین‌المللی را بسیار افزایش داده است. امری که ضرورت احراز و تعیین مسئولیت ناشی از موارد نقض قواعد حقوق بین‌الملل را مطرح می‌سازد. این مقاله تلاشی در جهت تبیین مسئولیت دولت‌ها در نتیجه اقدامات و اعمال متخلفانه شرکت‌های موصوف و پرسنل آنهاست. این یک امر عمومی و بدیهی است که هرگاه دولتی مستقیماً مرتکب تخلفی شود باید در قبال اقدامات تخلف‌آمیز خود پاسخگو باشد و در این خصوص جای هیچ‌گونه ابهامی نیست. اما ابهامی که وجود دارد درباره مسئولیت دولت‌ها در قبال اعمالی است که شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی ممکن است برای آنها ایجاد کنند. تلاشی که این مقاله در جهت تبیین این ابهام کرده، این است که چون دولت‌های مرتبط با شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی ملزم به رعایت تعهداتی بین‌المللی هستند و در این خصوص تعهدات مختلف دارند که در صورت نقض آنها از سوی شرکت‌ها، دولت‌ها مسئولیت خواهند داشت. بنابراین امروزه دولت‌ها به‌منظور حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و تبیین مسئولیت‌های خویش می‌بایست به فعالیت‌های این‌گونه شرکت‌ها توجه شایانی مبذول دارند. در این نوشتار به‌تبع اسناد مرتبط بین‌المللی دولت‌ها به سه گروه تقسیم شده‌اند: دولت‌های استخدام‌کننده، دولت‌های متبوع و دولت‌هایی که این شرکت‌ها در قلمرو آنها فعالیت می‌کنند. این تقسیم‌بندی به‌دلیل انتساب روشن‌تر مسئولیت‌های بین‌المللی صورت پذیرفته است. همچنین تلاش شده تا به تفصیل راهکارهای لازم جهت کنترل شرکت‌های موصوف ارائه شود تا تخلفات این شرکت‌ها به حداقل رسیده و سرانجام برای آن تخلفی که روی می‌دهد مسئولی تعیین و تعریف شود تا به مجازات برسد و بی‌کیفر نماند. در حال مبنای مسئولیت دولت‌ها در اثر اقدامات خلاف موازین بین‌المللی شرکت‌های نظامی یا امنیتی خصوصی را علاوه بر عرف بین‌المللی بایستی در کنوانسیون‌های بین‌المللی، سند پیش‌نویس مسئولیت دولت و سند مونتر و جست‌وجو کرد. این نوشتار براساس آنها سامان یافته است.

منابع و مأخذ

۱. یزدان نجات، رزا (۱۳۹۳). حقوق بین‌الملل بشردوستانه و شرکت‌های خصوصی امنیتی - نظامی، تهران، انتشارات خرسندی.
۲. نجفی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۹). «شرکت‌های امنیتی و نظامی خصوصی و حقوق مخاصمات مسلحانه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
3. Abrisketa, Joana (2007). "Blackwater Mercenaries and International Law", University of Deusto Law Review.
4. Cameron, Lindsey (2006). "Private Military Companies: their Status under International Humanitarian Law and its Impact on their Regulation", *International Review of ICRC*, Vol. 88, No. 863, Review 08/09/2016 Available at: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_863_cameron.pdf.
5. Cameron, Lindsey and Vincent Chetail (2013). *Privatizing War: Private Military and Security Companies under Public International Law*, Cambridge University Press.
6. Coalition Provisional Authority Memorandum Number 17, Registration Requirements for Private Security Companies (PSC), section 3, http://www.trade.gov/static/iraq_memo17.pdf_Last seen 05/04/2016.
7. Concluding Observations of the Human Rights (2006). Committee on the Second and Third U.S. Reports to the Committee.
8. Dickinson, Laura A. (2003). "Contract as a Tool for Regulating Private Military Companies", *Tulsa Journal of International and Comparative Law*, Vol. 11.
9. Dickinson, Laura T. (2006). *Public Law Values in a Privatized World*, George Washington University Law School, Publications.
10. file:///C:/Users/user/Downloads/001-58257.pdf.
11. file:///C:/Users/user/Downloads/IHL-20-EN.pdf, Last seen; 29/03/2016.
12. Henckaerts, Jean-Marie and Louise Doswald-Beck (2005). "Customary International Humanitarian Law", Vol. I and II Practice Part 1, Cambridge University Press.
13. http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf, Last seen 08/04/2016.
14. http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, Last seen; 08/04/2016.
15. http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf, Last seen 29/03/2016.
16. http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf, Last seen 01/04/2016.
17. http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_07_ing.pdf, Last seen; 01/04/2017.
18. <http://www.ejil.org/pdfs/10/4/611.pdf>, Last seen 05/04/2017.
19. <http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6291.pdf>, Last seen 02/04/2017.
20. <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>, Last seen 22/04/2016.
21. <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13687.pdf>, Last seen 24/03/2016.
22. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?pr=71&code=mwp&p1=3&p2=4&p3=6>, Last seen 22/04/2017.

23. https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_863_cottier.pdf, Last seen; 03/04/2016.
24. http://www.loc.gov/frd/Military_Law/pdf/Commentary_GC_Protocols.pdf, Last seen; 04/04/2016.
25. http://www.trade.gov/static/iraq_memo17.pdf, Last seen 05/04/2016.
26. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf. Last seen; 08/04/2016.
27. <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv4.pdf>, Last Seen 29/03/2016.
28. <http://www.unhcr.org/4963237716.pdf>, Last Seen; 01/04/2016.
29. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/150-110019?OpenDocument> Last seen; 08/04/2016.
30. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/305-430082?OpenDocument> Last seen; 08/04/2016.
31. https://lapa.princeton.edu/conferences/military07/restricted/dickinson2_military07.pdf, Last seen; 05/04/2016.
32. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>, Last seen 03/04/2016.
33. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf> Last seen; 25/04/2016.
34. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-ii-icrc-eng.pdf> .Last seen; 28/04/2016.
35. https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf, Last seen 22/04/2017.
36. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf>. Last seen; 27/04/2016.
37. <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>, Last seen; 01/04/2016.
38. <https://www1.umn.edu/humanrts/usdocs/hruscomments2.html>, Last seen; 02/04/2017.
39. Inter-American Commission of Human Rights (1996). Report on Guatemala, para. 54.
40. Kalidhass, P. R. (2014). Determining the Status of Private Military Companies under International Law: A Quest to Solve Accountability Issues in Armed Conflicts, Amsterdam Law Forum 2014. Review 08/09/2016. Available at <http://amsterdamlawforum.org/article/viewFile/337/505>.
41. Langille, H. Peter (2007). "Preparing for a UN Emergency Peace Service", Available at <http://library.fes.de/pdf-files/iez/09282.pdf>, last seen 11/05/2016 Joana Abrisketa " Blackwater: Mercenaries and International Law", *University of Deusto Law Review*, October.
42. Melzer, Nils (2009). "Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law", *International Committee of the Red Cross Review*.
43. Michael, Cottier (2006). "Elements for Contracting and Regulating Private

- security and Military Companies", *International Review Red Cross*, Vol. 88 No. 863, September.
44. Ortiz, Juan Carlos (2010). *Private Armed Forces and Global Security: A Guide to the Issues: A Guide to the Issues*, Praeger Publishing, Santa Barbara, CA the USA.
45. Sandoz, Yves, Christophe Swinarski and Bruno Zimmermann (1987). *Commentary on the Additional Protocols to the Geneva Conventions*, ICRC, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva.
46. Schwartz, Moshe and Joyprada Swain (2011). "Department of Defense Contractors in Afghanistan and Iraq: Background and Analysis", Prepared for Members and Committees of Congress, Congressional Research Service, May 13.
47. Singer, Peter (2003). *Corporate Warriors; The Rise of the Privatized Military Industry* (Ithaca and London), Cornell University Press.
48. Small, Michelle (2006). *Privatization of Security and Military Functions and the Demise of the Modern Nation-State in Africa*, Occasional Paper Series: The African Centre for the Constructive, Resolution of Disputes (Accord), Vol. 1, No. 2.
49. Urquhart, Brian, For a UN Volunteer Military Force <http://www.nybooks.com/articles/1993/06/10/for-a-un-volunteer-military-force>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی